

Fecr Yayınları: 507

TEFSİRDE TENKİT
VE
AHMED ER-RÂZÎ EL-AKSARÂYÎ'NİN
MEBÂHİSÜ'Ŧ-TEFSİR'İ

Abdullah AYGÜN

© FCR YAYIN REKLAM BİLGİSAYAR SAN. ve TİC. LTD. ŞTİ.
(Sertifika no: 13178)

Mizanpaj ve Kapak
FCR

Baskı ve Cilt
VADİ GRAFİK TASARIM VE REKLAMCILIK LTD. ŞTİ.
İvedik Org. San. 1420. Cad. No: 58/1
Yenimahalle/ANKARA • Tel: 0 312 395 85 71
(Sertifika No: 47479)

1. Baskı: Şubat 2022

ISBN: 978-625-8005-50-9

FCR YAYIN REKLAM BİLGİSAYAR SANAYİ ve TİC. LTD. ŞTİ.
Hacı Bayram Mah. Boyacılar Sk. No: 14/1
Ulus-Altındağ/ANKARA • Tel: (0312) 310 08 60
Web: www.fcr.com.tr • e-mail: fcr@fcr.com.tr

TEFSİRDE TENKİT

VE

AHMED ER-RÂZÎ EL-AKSARÂYÎ'NİN
MEBÂHİSÜ'T-TEFSİR'İ

Abdullah AYGÜN

Ankara 2022

Abdullah AYGÜN

Trabzon İmam-Hatip Lisesinden mezun oldu. Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde lisans (1998), Karadeniz Teknik Üniversitesinde “Ebu'l-Muzaffer es-Sem'ânî ve Tefsirdeki Metodu” adlı çalışmasıyla yüksek lisans (2002), Sakarya Üniversitesinde “Kur'an'a Göre Ümmet-i Muhammed'in Özellikleri” adlı teziyle de doktora eğitimini tamamladı (2008). Diyanet İşleri Başkanlığı taşra teşkilatında çeşitli görevlerde bulundu (2001-2013). Giresun Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde çalıştı (2013-2017). Halen Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tefsir Anabilim Dalında öğretim üyesidir. Tefsir alanında yayınlanmış kitap ve makaleleri bulunmaktadır.

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ-----	9
GİRİŞ-----	13
1. Tenkit Üzerine-----	13
2. Tenkidin Şartları ve Önemi-----	16
3. Tefsirlerde Tenkit İfadeleri-----	21

BİRİNCİ BÖLÜM

TEFSİRDE TENKİT-----	25
1. Kur'an'da Tenkit-----	25
2. Tefsir Tarihi ve Literatüründe Tenkit-----	28
2.1. Tefsir Tarihi ve Literatüründe Tenkidin Yeri-----	30
2.2. Yöntem ve Yaklaşım Tenkitleri-----	36
2.2.1. Tefsir Ekollerini Tenkit-----	37
2.2.1.1. Bâtunî ve İşâri Tefsiri Tenkit-----	37
2.2.1.2. İlmi Tefsiri Tenkit-----	41
2.2.1.3. İctimâî Tefsiri Tenkit-----	44
2.2.1.4. Modernist Tarihselci Tefsiri Tenkit-----	45
2.2.1.5. Konulu Tefsiri Tenkit-----	48
2.2.1.6. Diğer Bazı Ekollerini Tenkit-----	48
2.2.2. Klasik Tefsir Yazım Yöntemini Tenkit-----	50
2.2.3. Çağdaş Tefsir Tarihi Yazım Yöntemini Tenkit-----	51
2.2.4. Kur'an İlimlerinde Tenkit-----	52
2.3. Tefsir/Yorum Tenkitleri-----	57
2.3.1. Müfessirlere ve Eserlerine Yönelik Tefsir Tenkitleri-----	57
2.3.2. Müfessirlerin Başkalarına Yönelik Tefsir Tenkitleri-----	65
2.3.3. İbnü'l-Müneyyir ve Hafâcî'nin Tenkitleri-----	71
2.3.4. Gereksiz Ayrıntıları Tenkit-----	73
2.3.5. Mevzû Rivayetleri ve İsrailiyatı Tenkit-----	75
2.4. Muhtelif Fırkaları Tenkit-----	81
2.5. Tefsir Dışı Diğer Konularda Tenkit-----	85

İKİNCİ BÖLÜM

AHMED ER-RÂZÎ EL-AKSARÂYÎ'NİN MEBÂHİSÜ'T-TEFSİRİ-----	91
1. Ahmed er-Râzî el-Aksarâyî-----	91
1.1. Hayatı-----	91
1.2. Hocaları ve Talebeleri-----	94
1.3. İlmi Kişiliği-----	96
1.4. Eserleri-----	97
1.4.1. Tefsir-----	98
1.4.2. Fıkıh-----	99
1.4.3. Dil ve Şiir-----	100
1.4.4. Kelâm ve Mezhepler Tarihi-----	101

1.4.5. Hadis-----	101
1.4.6. Tasavvuf ve Bâtınî İlimler-----	101
2. Tefsirde Müstakil Bir Tenkit Çalışması: <i>Mebâhisü't-Tefsîr</i> -----	102
3. Sa'lebî ve el-Keşf ve'l-Beyân-----	107
4. <i>Mebâhisü't-Tefsîr</i> 'de <i>el-Keşf ve'l-Beyân</i> 'a Yönelik Tenkitler-----	110
4.1. Tefsir/Yorum Tenkitleri-----	110
4.1.1. Genel Yorumları Tenkit-----	110
4.1.2. Kelime İzahlarını Tenkit-----	120
4.1.3. Rivayete Dayalı Yorumları Tenkit-----	122
4.1.4. Tutarsız Yorumları Tenkit-----	124
4.1.5. İstisna İzahlarını Tenkit-----	129
4.1.6. Yetersiz Tefsiri Tenkit-----	134
4.1.7. Hatalı Bilgileri Tenkit-----	143
4.1.8. Âyetin Âyet ile Tefsirinde Hata Yapılmasını Tenkit-----	146
4.1.9. Anlam İnceliklerine İşaret Edilmemesini Tenkit-----	148
4.2. Ulûmu'l-Kur'ân Tenkitleri-----	151
4.3. Kıraat ve Tecvid Tenkitleri-----	154
4.4. Vakf ve İbtida Konulu Tenkitler-----	155
4.5. Dil Kurallarına Dayalı Tenkitler-----	158
4.5.1. Kelime Bilgisiyle İlgili Tenkitler-----	162
4.5.2. İrabla İlgili Tenkitler-----	165
4.6. Fıkhî İzahları ve Bilgileri Tenkit-----	169
4.7. Kelâmî İzahları ve Görüşleri Tenkit-----	175
4.8. Hadis Konulu Tenkitler-----	181
4.9. İşârî ve Tasavvufî Yaklaşımları Tenkit-----	188
4.10. Tarih Bilgilerini Tenkit-----	190

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MEBÂHİSÜ'T-TEFSİR'E ELEŞTİREL BAKIŞ----- 197

1. Genel Bir Değerlendirme-----	197
2. Rivayet Hataları-----	201
3. Tutarsızlıklar-----	206
4. Yerinde Olmayan Tefsir/Yorum Tenkitleri-----	207
5. Yerinde Olmayan Dil Bilgisi Tenkitleri-----	212
6. Yerinde Olmayan Şiir İle İstişâh Tenkitleri-----	215
7. Polemikler-----	216

SONUÇ----- 221

KAYNAKLAR----- 225

EKLER

Ek-1: Tefsirde Tenkide Dair Bazı Arapça Çalışmalar-----	243
Ek-2: <i>Mebâhisü't-Tefsîr</i> 'den Örnekler-----	247

KISALTMALAR

a.s	: Aleyhisselam
A.Ü.İ.F.	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
A.Ü.İ.İ.F.	: Atatürk Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi
A.Ü.S.B.E.	: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Bk.	: Bakınız
b.y.	: Basım yeri yok-Basım evi yok
BOZ.Ü.İ.F.	: Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
C.B.Ü.S.B.	: Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler
D.E.Ü.İ.F.	: Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
D.E.Ü.S.B.E.	: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
E.Ü.S.B.E.	: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
ed.	: Editör
h.	: Hicrî
H.Ü.İ.F.	: Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
haz.	: Hazırlayan
Hz.	: Hazreti
İFAV	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları
İSAM	: İslam Araştırmaları Merkezi
K.S.İ.Ü.İ.F.	: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
M.Ü.İ.F.	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
M.Ü.S.B.E.	: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
N.E.Ü.İ.F.	: Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
O.M.Ü.İ.F.	: Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
R.T.E.Ü.İ.F.	: Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
s.	: Sayfa
s.a.v	: Sallallahu aleyhi ve sellem
S.Ü.İ.F.	: Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
S.Ü.S.B.E.	: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
SAÜ.İ.F.	: Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
sad.	: Sadeleştiren
t.y.	: Tarih yok
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
thk.	: Tahkik eden
trc.	: Tercüme eden
U.Ü.İ.F.	: Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
vd.	: Ve devamı/diğerleri
Y.Y.Ü.İ.F.	: Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

ÖN SÖZ

İlim, yeni düşünceler üretme, tahlil yapma, bilgi aktarma, eleştirme ve tamamlama faaliyetlerinden oluşur. Bunun örneklerinden biri olan elinizdeki kitap, oldukça gerilerden başlayan bir sürecin sonunda ortaya çıkmıştır. “Ebu’l-Muzaffer es-Sem‘ânî ve Tefsirdeki Metodu” başlıklı yüksek lisans tez çalışması sırasında (2002), Beğavî’nin (516/1122) *Me‘âlimu’t-Tenzil*’indeki çok sayıda cümlelerin, Sem‘ânî’nin (489/1096) *Tefsiru’l-Kur‘ân*’ında aynen bulunduğunu fark etmiştim. Birkaç yıl sonra bu konuda bir makale yazmak için ön çalışma yaparken, *Me‘âlimu’t-Tenzil*’in bazı kaynaklarda işaret edilenden çok daha büyük oranda Sa‘lebi’nin (427/1035) *el-Keşf ve’l-Beyân*’ı özetlenerek ve cümleleri birebir alınarak oluşturulmuş bir eser olduğunu, Sem‘ânî’nin *Tefsiru’l-Kur‘ân*’ından da bazı alıntılar yapıldığını ve ayrıca Sem‘ânî’nin tefsirini telif ederken *el-Keşf ve’l-Beyân*’ı kaynak olarak kullandığını gördüm.

Bunun üzerine çalışma, *el-Keşf ve’l-Beyân*’ın sonraki tefsirlere etkisini incelemeye evrildi. Sonuçta, onun birçok tefsirin ana kaynakları arasında oluşunu, hem örnek metinler hem bir grafik ile gösteren uzun bir makale ortaya çıktı. Bu sırada, basılı eserlerinde İbnü’l-Muzaffer er-Râzî şeklinde anılan Ahmed er-Râzî el-Aksarâyî’nin (631/1233 civarı), *Mebâhisü’t-Tefsir* isimli tenkit/istidrâk türü bir eser ile *el-Keşf ve’l-Beyân*’ı eleştirdiği bilgisine vâkıf oldum. Tefsir sahasında nadir bulunan müstakil bir tenkit eseri olması nedeniyle kıymetli olan bu kitabı tahlil ettikten sonra elinizdeki bu çalışmanın yazımına başlandı. Sadece *Mebâhisü’t-Tefsir*’in konu edinilmesinin eksik kalacağı düşünülerek, tamamlayıcı olsun diye genel bir bakış ile tefsirde tenkit konusunun yer aldığı ilk bölüm hazırlandı. Birinci bölüm daha sonra bu düşünce sonucu oluşmuştur. Böylece hem parçayı (*Mebâhisü’t-Tefsir*) ortaya çıkaran bütünün hem de parçanın bütün içindeki yerinin görülmesi hedeflenmiştir.

Çalışma sırasında, Arap tefsir araştırmacılarının tefsirde tenkit konusuna önem verdikleri ve çok sayıda tez ve makale hazırladıkları görülmüştür. Bu çalışmaların çoğunu hâvi bir listeye kitabın sonunda yer verilmiştir (Ek-1). Söz konusu çalışmaların daha çok “istidrâk” olarak nitelenmesi dikkat çekicidir. Ülkemizdeki tefsir akademiasının ise tenkit eksenli çalışmalara aynı ilgiyi gösterdiğini söylemek mümkün değildir. Nitekim İSAM veri tabanındaki tenkit ve eleştiri başlıklı 1600’den fazla makale ve tez çalışması arasında tefsir ile ilgili olanlar diğerlerine göre oldukça azdır.

Tefsir ile yakından ilgilenenler, tefsir eserlerinde bir takım sorunlu unsurlar olduğunu bilirler. Hele eleştirel düşünce sahipleri, önceki görüşlerin gereğinden çok fazla toplanması ve tekrar edilmesi, tenakuzlar, mantık yanlışları, anlam bozuklukları gibi ayrıntılarda çok daha fazlasını görürler. İşte Ahmed er-Râzi, *Mebâhisü't-Tefsîr*'de bunlara işaret etmiştir.

Tefsir alanın, tenkit yüzünü, tarafını göstermeyi hedefleyen bu çalışmanın “Giriş”inde, önce tenkit, istidrâk, taakkub gibi eleştiri terimlerine dair bilgi verilmiştir. Daha sonra tenkidin tanımı, mahiyeti, özellikleri ve muhtelif boyutları incelenmiştir. Tenkitte uyulması gereken şartlar, tenkidin ahlakı, ölçüsü ve önemi üzerinde durulmuştur

Birinci bölümde, Kur’ân-ı Kerîm ile tefsir tarihi ve literatüründe tenkidin yeri, örnekler ile tasvir edilmeye çalışılmıştır. Ardından tefsirde tenkit; usûl ve yöntem bakımından tenkitler ile tefsir/yorum tenkitleri şeklinde usûl ve furû ayırımına göre incelenmiştir. Yöntem ve yaklaşım tenkitleri üst başlığında, Kur’ân’a bâtinî-işârî, ilmî, ictimâî ve modernist-tarihselci yöneliş ve yaklaşımları tenkit, ulûmu’l-Kur’ân’da tenkit ve yakın dönem tefsir çalışmalarında tenkit konularına yer verilmiştir. Müfessirlere ve eserlerine yönelik tefsir tenkitleri, müfessirlerin başkalarına yönelik tefsir tenkitleri, İbnü’l-Müneyyir el-İskenderî (683/1284) ve Şehabeddin el-Hafâcî (1069/1659) örnekleri, tefsirde gereksiz ayrıntılara dalınmasını tenkit, rivayet ve israiliyat eksenli tenkitler, muhtelif fırkaları tenkit, tefsir dışı tenkitler ise tefsir/yorum tenkitleri başlığı altında değerlendirilmiştir. Bu incelemeler tamamen örneklerle dayalıdır. Elbette kaynaklarda, buradaki örneklerin çok daha fazlası mevcuttur. Fakat bu kadarının, meseleyi vuzuha kavuşturmaya kâfi geleceği düşünülmüştür.

İkinci bölümde, birinci bölümdeki hususların müşahhas bir örneği olarak Ahmed er-Râzi el-Aksarâyi'nin, *el-Keşf ve'l-Beyân*'a yönelik eleştirilerinden oluşan *Mebâhisü't-Tefsîr*'i incelenmiştir. Bu bölümde, önce Ahmed er-Râzi'nin hayatı, eserleri ile Sa'lebî ve *el-Keşf ve'l-Beyân* hakkında genel bilgiler verilmiştir. Daha sonra Ahmed er-Râzi'nin *el-Keşf ve'l-Beyân*'a yönelik tenkitleri, tefsir, dil, fıkıh, kelâm gibi alanlara ayrılarak, tarafımızca seçilen örnekler üzerinden incelenmiştir. Onun, Sa'lebî üzerinden sahâbe, tâbiîn ve sonrakilerden birçok müfessiri eleştirdiği görülmüştür. Ahmed er-Râzi'nin tenkitlerinin başka hangi tefsirleri ilgilendirdiği tespit edilmiş, böylece onun aynı zamanda tefsir külliyatına yönelik eleştirileri panoramik olarak gösterilmeye çalışılmıştır. Bir çeşit “muhâkemât” olan küçük hacimli üçüncü bölümde ise Râzi'nin yerinde olmayan tenkitleri değerlendirilmiştir.

Râzî kısaltması yalnızca Ahmed er-Râzî el-Aksarâyî yerine kullanılmıştır. Karışıklık olmaması için Fahreddin er-Râzî (606/1210) için kısaltma yapılmamıştır. *el-Keşf ve'l-Beyân*'ın üç farklı baskısı mevcuttur. Bunlardan Ebû Muhammed b. Âşûr'un tahkiki (a) esas alınmış, yeri geldikçe Seyyid Kesrevî Hasan (b) ve ayrıca bir heyet tarafından hazırlanan (c) baskılarından da faydalanılmıştır. "el-Keşf" kısaltmasına da başvurulmuş, dipnotlarda tekrarı azaltmak üzere çok tekrar eden tefsir eserlerinin sadece müellifleri zikredilmiştir. Dipnotlarda çok fazla yer alıp tekrar ettiğinden *Mebâhisü't-Tefsîr* yerine sadece müellif Ahmed er-Râzî'nin adı verilmiştir. Hadislerin numaraları, parantez içinde gösterilmiştir. *Mebâhisü't-Tefsîr*'den de örnek metinler görülmesinin faydalı olacağı düşünülerek, bir ek de bunun için ilave edilmiştir (Ek-2). Âyet meâllerinde ise daha çok *Kur'an Yolu* adlı eserden istifade edilmiştir.

Son olarak, bu çalışmanın sonuçlanmasında maddi ve manevi katkısı bulunan herkese teşekkürlerimi sunarım.

Abdullah AYGÜN
Rize/Ocak 2022